

УДК165.2:323.1

В. Купчанко

“НАЦІЯ”: ІСТОРІЯ ЗНАЧЕНЬ

Досліджено питання еволюції слова “нація” від античності до нового часу. Це питання розглянуто в контексті протиборства двох конкуруючих парадигм: модернізму та переніалізму. Зазначено, що модерністи наполягають, що слово “нація” набуло свого сучасного значення у модерну добу (не раніше XVI ст.), тоді як переніалісти доводять, що це слово вживалося у своєму сучасному значенні вже у середні віки.

Ключові слова: модернізм, переніалізм, нація, античність, середньовіччя.

Дослідження теоретичних засад формування української політичної (громадянської) нації як основи державно-управлінської діяльності в цій сфері наштовхується на складні і дещо заплутані методологічні питання, що стосуються змісту таких основоположних понять, як: “нація”, “громадянська нація”, “національна консолідація”. Можна констатувати про наявність не лише відмінних, а й діаметрально протилежних уявлень про те, що треба розуміти під поняттям “сучасна нація”. Одні дослідники наполягають на нерозривній єдності політичних та етнокультурних складових національної ідентичності, інші – прагнуть довести, що в сучасній нації як політичній спільноті етнокультурна складова відіграє у кращому випадку другорядну роль.

Обґрунтування нашого підходу до питання про те, чим є сучасна нація, вимагає дослідження розвитку ідеї нації протягом історії. Одному з аспектів цього питання, а саме дослідженню еволюції змісту самого слова “нація” присвячена ця стаття. У ній ми не ставимо собі за мету вирішити цю проблему, чи хоча б впритул наблизитися до її вирішення. Наші завдання значно скромніші: з’ясувати етимологію слова “нація”, навести типові приклади його вживання від античності до нового часу та з’ясувати зв’язок акцентування тих чи інших його вживань із основними підходами до висвітлення сучасних проблем розвитку націй.

Зазвичай, питання етимології та історії слів (понять) викладаються побіжно, серед інших другорядних питань, ознайомлення з якими передують оволодінню основною частиною теорії. Однак цього недостатньо, коли йдеться про сучасну теорію націй і націоналізму. За цього питання історії слова “нація” є наріжним каменем самої теорії, “стратегічною висотою”, за яку змагаються дві конкуруючі парадигми цієї теорії: модернізм і переніалізм.

Для розуміння того, чому історія слова “нація” має таке важливе значення, розглянемо коротко сутність і основні принципи, на яких ґрунтуються ці парадигми. Обидві вони сформувалися у процесі пошуку відповіді на запитання про сутність і походження нації. Модернізм, як можна зрозуміти з його назви, розглядає націю як безпрецедентне явище модерної доби, аналогів якому не знав ані античний світ, ані середньовіччя. Модерністи по-різному ведуть відлік сучасних націй і націоналізму. На думку Г. Кона, перший повноцінний прояв сучасного націоналізму і поява першої сучасної нації на європейському континенті відбулися у XVII ст. в Англії [1]. Окремі модерністи, наприклад Л. Грінфельд, датують появу англійської нації XVI ст. [2]. Однак найчастіше виникнення сучасних націй і націоналізму

пов'язується з цілком конкретною подією кінця XVIII ст. – Великою французькою революцією. На відміну від модернізму, переніалізм (лат. *perennis*, від *per* – через та *annus* – рік: такий, що триває цілий рік, постійний, незмінний, стійкий) відстоює думку, “що конкретні нації мають тривалу, безперервну історію й можуть простежити своє походження з середньовіччя або, значно рідше, з античності” [3].

Беручи до уваги вище викладене, неважко зрозуміти, чому питання історії слова “нація” набуло такої великої теоретичної ваги. Одним із головних аргументів, яким послуговуються модерністи, обґрунтовуючи принципову новочасність націй і націоналізму, полягає у тому, що слово “нація” почало вживатися у своєму сучасному значенні не раніше XVI ст. (найчастіше – в XVII ст., XVIII ст.). Якщо середньовіччя, не говорячи вже про античність, не знало ідеї нації в сучасному розумінні, то й розмови про якісь античні чи середньовічні нації позбавлені сенсу. Переніалісти заперечують модерністське бачення еволюції цього слова, наводячи приклади його цілком сучасного, на їх думку, вживання протягом середніх віків. Звичайно, і модерністи, і переніалісти використовують й інші, не менш суттєві аргументи для обґрунтування своїх позицій. Однак, в силу своєї простоти й наочності, одним із найпоширеніших аргументів у суперечках між прихильниками обох парадигм став саме аргумент слововживання.

Отже, історія значень слова “нація” зовсім не є пересічним питанням теорії нації. Вона становить проблему, вирішення якої у той чи інший спосіб здатне чинити суттєвий вплив на подальший розвиток цієї теорії.

Питанню історії слова “нація” приділяли увагу чимало дослідників нації і націоналізму та істориків: Г. Кон, Е. Кеддурі, Е. Гобсбаум, Л. Грінфелд, Г. Сетон-Уотсон, А. Гастінгс, А. Кеміляйнен, Л. Снайдер, С. Рейнольдс, П. Джеймс, Т. Тоут, Ф. Гертц, А. Колодій, Г. Касьянов та інші. Важливе місце серед праць, присвячених цьому питанню, посідає опублікована 1944 р. у “*The Review of Politics*” стаття Г. Зернаatto “Нація: історія слова”. Будучи однією з нечисленних праць, спеціально присвячених цьому питанню, ця стаття внесла вагомий вклад не тільки у розвиток модерністської парадигми, але і у теорію нації загалом. Вона написана з виразно модерністських позицій, а еволюція слова “нація” в ній досліджується переважно у контексті французької історії.

З-поміж праць, у яких відстоюється переніалістське бачення історії слова “нація” заслуговує уваги монографія А. Гастінгса “Побудова національності: етнічність, релігія, націоналізм”. Критикуючи “модерністську ортодоксію”, виплекану зусиллями таких відомих теоретиків, як Е. Гобсбаум, Б. Андерсен та Е. Геллнер, А. Гастінгс наполягає на середньовічному походженні націй і націоналізму, обґрунтовуючи свої погляди зокрема і прикладами вживання цього слова у середні віки у цілком сучасному, на його думку, значенні.

Історія слова “нація” піддається досить умовній періодизації. Доцільно зазначити, що існують певні часові розбіжності у появі цього слова у європейських мовах. Не випадає говорити про якусь універсальну історію слова, оскільки в різних мовах процес його семантичної трансформації відбувався під впливом певних етносоціальних, політико-економічних, культурних та інших умов і тому скрізь мав свої особливості.

Розрізняють античний, середньовічний та модерний період в історії слова “нація”.

Оскільки переніалісти вкрай рідко наважуються шукати аналоги сучасних націй в античні часи, античний період не викликає яких-небудь суттєвих розбіжностей між модерністами і переніалістами.

Слово “нація” (англ. та фр. nation; нім. Nation; ісп. nación; італ. nazione; порт. nação) походить від латинського *patio*, найперші значення якого: народження, походження, рід, плем'я, народ, раса. *Natio* утворилося від дієслова *nasci* (1) народжувати, походити; (2) виникати, зароджуватись, брати початок, починатися [4] шляхом поєднання основи перфекта цього дієслова та суфікса -іо. Перфектом дієслова *nasci* є *natus sum*, що перекладається як “я народився” або “я (був) народжений”, основою цієї перфектної форми є *nat-*. Сполучення *nat-* з -іо, суфіксом, який позначає акт або процес чи їх результат, і утворило в підсумку іменник *patio*. Аналогічну -іо функцію виконує і суфікс -іон (звідси *nation*, *nación* тощо) [5]. Треба зазначити, що дієслово *nasci* має спільний корінь із дієсловом *gignere* (народжувати, породжувати (на світ)), архаїчна форма якого – *genere* – виводиться з прото-індо-європейського кореня *ǵen-* (породжувати, народжувати) [6].

Отже, *patio* було для римлян чимось “народженим” [7]. Це слово при своєму виникненні містило ясну ідею спільних кровних зв'язків [8].

У повсякденній мові *patio* позначало групу людей, яких об'єднувала спільність народження. Люди, що утворювали *patio*, були народжені в одному місці чи у межах окресленої території [9]. *Natio* було для римлян спільнотою чужинців, скріплених разом спільним походженням, але це не було знатне походження. В античних латинських текстах це слово застосовувалося, насамперед, до підкорених, віддалених чи маловідомих народів, а з поширенням християнства – до язичників. В останньому значенні воно мало зневажливу і принизливу конотацію, що можна помітити, наприклад, у працях Цицерона (106 – 43 рр. до н. е.): “*immanibus ac barbaris nationibus*” (Cic. Q. Fr. 1, 1, 9 §27) – “люті і варварські нації” [10], “*omnes exterae gentes ac nationes*” (Cic. Imp. Pomp. 11, 31) – “усі чужоземні народи і племена” [11], “*Asiaticae nationes*” (Cic. Mur. 31) – “азіатські нації” [12]. Трапляється воно, звичайно, і у працях інших авторів. Про “*nationes ferae*” (Sal. Cat. 10) – “дикі нації” – згадував Салюстій (86 – 34 рр. до н. е.) [13], Ієронім писав про “*innumerabiles et ferocissimae nationes*” (Hieronymus, Ad Geruchiam, 123, 16) – “незлічими та найлютіші нації” [14].

Римляни ніколи не визначали себе як “*natio*”, лише як “*populus Romanus*” – “римський народ”. Це відображено у офіційній формулі “*Senātus populusque Romānus*” – “Сенат і народ Риму”, що у формі аббревіатури SPQR проіснувала від початку республіки і до занепаду імперії і була багато разів відтворена у творах і промовах римських класиків, на будинках, гербах, штандартах тощо. Тому протиставлення шляхетного римського громадянства (*civitas*) і відсталих варварських *nationes* було для римлян звичною практикою. Цицерону належить відомий вислів про те, що “інші племена можуть терпіти рабство, римському ж народу властива свобода” – “*Aliae nationes servitutem pati possunt, populi Romani est propria libertas*” (Cic. Phil. 6, 19) [15], в іншому варіанті – “*Omnes nationes servitutem ferre possunt, nostra civitas non potest*” (Cic. Phil. 10, 20 [X]) [16].

Хоча трапляються і випадки нетипового вживання слова “*natio*” у значенні “народ”. Знову ж таки Цицерон пише про “*eruditissima [...] Graecorum natio*” (Cic. de Orat. 2, 4, 18) – “найосвіченішу грецьку націю” [17], напевне не маючи наміру її принизити. Тих же греків висміює римський сатирик Ювенал (55 – 130 рр.) – “*natio comoeda est*” (Juv. 3, 100) – “нація комедіантів” [18]. Але вістря його сатири спрямоване проти грецького лукавства та фальшивості і жодного натяку на дикість чи варварство греків у ній немає і не може бути.

Звичка застосовувати слово “*natio*” до чужинців зумовила набуття ним також й іронічно-образливого відтінку. Скрізь і завжди чужинець через специфіку одягу,

поводження, мови був об'єктом насмішок та кепкувань. Представник *natio* завжди був трохи комічний. У середньовічному Римі групу людей, яку потрібно було висміяти, називали "*natio*" [19]. Приклади такого слововживання знову знаходимо у Цицерона: "*natio optimatium*" (Cic. Sest. 44, 96) – "нація оптиматів" (у запитанні обвинувача; оптимати – одне з двох великих політичних угруповань республіканського Риму) [20], "*officiosissima [...] natio candidatorum*" (Cic. Mur. 69) – "найлюбезніша нація одягнутих у біле (кандидатів)" (претенденти на офіційні посади у Римі вдягалися у білу тогу та відзначалися запопадливістю та улесливістю по відношенню до виборців) [21], "*vestra natio*" (Epicureorum) (Cic. N.D. 2, 74) – "ваша нація" (Цицерон про епікурейців, послідовним критиком яких він був) [22]. Римський байкар Федр (15 р. до н.е. – 50 р. н.е.) скаржився на "*ardalionum [...] natio*" (Phaed. 2, 5) – "метушливу націю" (соціально-психологічний тип людей у римському громадянстві) [23]. Герой комедії Плавта "Канат" звертається до рибалок зі словами: "*salvete, fures maritimi, conchitae atque hamiotae, famelica hominum natio*" (Pl. Rud. 2.2, 310) – "вітаю вас, грабіжники моря, збирачі мушлі та вудильники риби, голодна людська порода" [24].

Natio застосовувалося також для позначення місця народження людини. Г. Касьянов зазначає, що це сталося після 212 р., коли статус громадян імперії отримали всі особисто вільні її жителі [25]. Однак приклади вживання слова у цьому значенні знаходимо і у набагато давніших джерелах. Тацит (56 – 120 рр.) розповідає про Ганнаска, германського ватажка, "*natione Canninefas*" (Tac. Ann. 11, 18) – "каннанефата за походженням" (каннанефати – германське плем'я) [26]. Римський біограф К. Непот (бл. 100 – 24 рр. до н. е.), розповідаючи про Датама, полководця та сатрапа Каппадокії за часів Перської імперії, зазначав його походження як "*patre Camisare, natione Care, matre Scythissa natus*" (Nep. Dat. 1, 1) – "батько Камісар, родом з Карії, мати – уродженка Скіфії (також можливо що Скіфісса – власне ім'я)" [27]. Трапляється прив'язка до назви міста: "*Natione Arretio*" – уродженець Арретія (місто в Італії) [28].

Natio застосовувалося також щодо предметів і тварин. Пліній Старший (23 – 79 рр.) характеризує "*cera [...] natione [...] Pontica*" (Plin. Nat. 21, 49, 83) – "понтійський віск" (з узбережжя Чорного моря)" [29], римський письменник Варрон (116 – 27 рр. до н.е.) використовував це слово для позначення порід худоби [30].

Екзотичним і водночас символічним прикладом вживання слова "*natio*" є його персоніфікація у особі богині народження, покровительки працюючих жінок *Natio*. Ця богиня згадується у праці Цицерона "Про природу богів" ("*De natura deorum*") (Cic. N.D. 3, 47) [31]. Найімовірніше, що це одне з імен богині Юнони, дружини Юпітера, покровительки породіль та хранительки шлюбів.

З поширенням християнства *natio* почало вживатися у значенні "погани", "язичники". Ранньохристиянський автор Арнобій Старший (III – IV ст.) у праці "Проти язичників" захищає християнство від нападок язичників та, своєю чергою, піддає критиці неоплатонізм, антропоморфізм та язичницьку міфологію [32].

Середньовічний і модерний етап еволюції слова "нація" викладається, як правило, за усталеною модерністською схемою. Базуючись на ній, модерністи намагаються обґрунтувати принципову новочасність нації. Незважаючи на відверто телесологічне спрямування цієї пояснювальної моделі, вона є досить зручним засобом пізнання, оскільки дає можливість дослідити важливі етапи у розвитку слова "нація". Ми будемо дотримуватися цієї модерністської схеми викладу, після чого наведемо аргументи її критиків.

У своїй достатньо розгорнутій формі ця схема викладена у згадуваній вже статті Г. Зернатто “Нація: історія слова”. “З чужоземних країн римського світу магістральна лінія веде до середньовічних університетів”, – стверджує автор статті, залишаючи поза увагою понад 600-літній період від падіння Римської імперії до заснування 1088 р. Болонського університету [33]. В університетах слово “нація” стало позначати групу представників однієї території (землі, країни). Студентські нації також служили для вираження спільних інтересів. Представник “нації” міг розраховувати на захист цих інтересів у своїх відносинах з університетом. Згодом у межах студентських спілок сформувалися спільні погляди, що відображали загальноприйняті уявлення, поширені у певних землях. Слово “нація” почало означати спілку, що існує для захисту інтересів своїх членів та має певну, відмінну від інших, систему поглядів.

Наступною віхою в житті слова “нація” стало його застосування до груп, що існували в середовищі католицького духовенства. Цю практику можна пояснити тим, що саме університети були “кузнею кадрів” для духовенства. У містах проведення церковних соборів делегати, які прибували на них, почувалися такими ж чужинцями, як і студенти, що з’їжджалися з окраїн Європи до великих культурних центрів. Це викликало потребу в гуртуванні на підставі спільності мови, звичок та поглядів.

Практика позначення словом “нація” груп духовенства зумовила важливу зміну в його значенні. Делегати на церковних соборах були не просто чужинцями, вони були представниками університетів, уповноваженими королів. Вони уособлювали елітарні прошарки суспільства, і “нація”, з часу вживання цього слова на церковних соборах, стала ототожнюватися з дворянством та духовенством. Піднесення третього стану, буржуазії, визначило розширення змісту цього слова, включення в нього дедалі ширших верств населення. Відбувався пошук засобів, за допомогою яких можна було відрізнити себе від простого народу, плебсу (слово “народ” мало, як правило, дещо зневажливу конотацію). Таким засобом стало застосування елітарної концепції “нації” до представників третього стану. Велика французька революція зробила громадян “нацією” і це слово втратило своє аристократичне (у вузькому розумінні) наповнення. Згодом до “нації”, враховуючи всіх громадян держави, навіть тих, які раніше належали до плебсу. Завдяки цій новій, масовій, концепції нації, це слово набуло свого сучасного значення [34].

Як бачимо, Г. Зернатто розглядає еволюцію слова в контексті французької історії. Причому мається на увазі, що саме Французька революція 1789 р. зумовила появу першої сучасної нації. Іншу думку з цього приводу має Л. Грінфельд. На її думку, сучасна ідея нації з’явилася у XVI ст. в Англії, яка була першою і єдиною нацією (за можливим винятком Голландії) протягом наступних 200 років [35]. Тут, як і у Франції, відбулася “де-елітизація” слова “нація”, звичайно, за своїх специфічних історичних умов. Війна Білої і Червоної Троянд (1455 – 1485) майже повністю знищила традиційну феодальну аристократію та створила вакуум на вершині соціальної ієрархії. Поява нової аристократії – бюрократичної еліти за Тюдорів у 30-х рр. XVI ст. – збіглася з усуненням духовенства з ключових позицій в адміністрації, що зробило корону залежною від служби мирян з університетською освітою. Представники нової аристократії, люди неабиякої кваліфікації та освіти, рекрутувалися з дрібнопомісного дворянства (джентрі) та навіть із нижчого класу. Елітний статус, принаймні тимчасово, став залежати більше від заслуг, ніж від походження. Традиційний образ суспільства, яке не давало можливості для

вертикального сходження соціальною драбиною, більше не відповідав реальності. Представники нової англійської еліти, простолюдини за народженням, не сприйняли цей образ і замінили його ідеєю однорідного у своїй шляхетності народу (homogeneously noble people) – нацією [36]. Слово “нація” внаслідок такого застосування отримало значення “суверенний народ”. У такому значенні воно тепер почало застосовуватися до інших народів і країн, які, як і перша нація, мали певні політичні, територіальні та/або етнічні характеристики, що виокремлювали з певного геополітичного середовища. Слово “нація” зазнало ще однієї семантичної трансформації і почало означати “унікальний суверенний народ” (a unique sovereign people). Л. Грінфельд зобразила еволюцію слова “нація” у формі графічної схеми (рис. 1), яка, фактично, відтворила (за винятком останньої фази) описану вище схему, запропоновану Г. Зернатто.

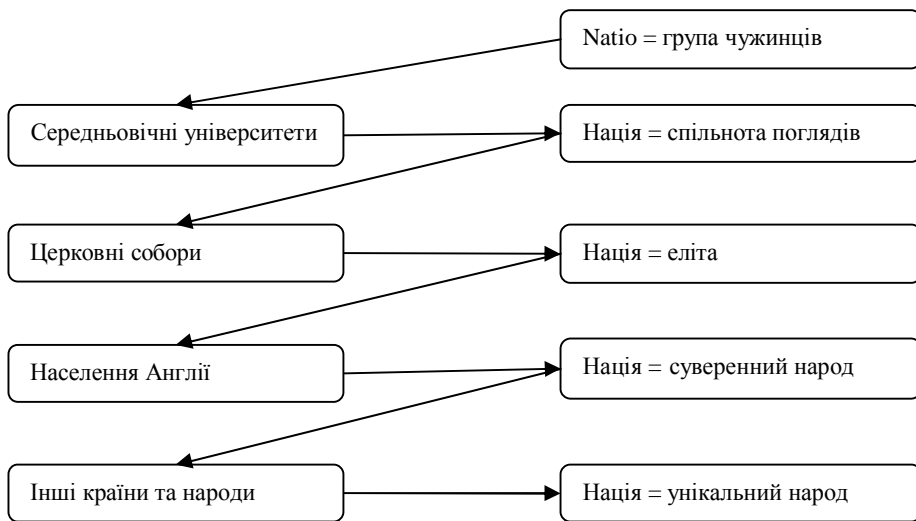

Рис. 1. Еволюція слова “нація” (за Л. Грінфельд) [37]

На підставі викладеного можна виділити три важливі етапи у розвитку слова “нація” протягом середніх віків і нового часу: 1) нація = студентська спілка; 2) нація = група делегатів на церковних соборах та 3) нація = еліта. Розглянемо детальніше кожен із них.

“Нації” у середньовічних університетах досить детально розглядаються в однойменній праці П. Кібра “The Nations in the Mediaeval Universities” (1948 р.). Вперше студентські “нації” з’явилися у Болоньї на початку XIII ст. як групи іноземних студентів-правників. Болонське студентство було поділене на дві великі частини: цизальпійську (Citamontanorum), що складалася з вихідців із Італії, та трансальпійську (Ultramontanorum), яку утворювали приїжджі із земель, розташованих на північ від Альп. Кожна з цих великих груп складалася з “націй”, кількість яких змінювалася протягом часу. Цизальпійська частина була поділена на три великі нації: Ломбардську, Тосканську та Римську, які своєю чергою теж поділялися на “нації”. У 1498 р. кожна з частин налічувала 17 націй. Вони доповнювалися ще 4-ма націями утвореного у другій половині XIII ст. університету мистецтв та медицини. У Паризькому університеті поділ на “нації” існував лише на

одному з чотирьох факультетів – факультеті мистецтв. Тут були сформовані 4 нації: Французька, Пікардійська, Норманська та Англо-Німецька [38]. Студентство Оксфордського університету було поділене на “північну” і “південну” “нації”. Цей поділ у географічному відношенні стосувався лише території острова. Іноземні нації не визнавалися. На відміну від націй у згаданих вище університетах, оксфордські “нації” ніколи не відігравали важливої ролі в житті університету. У 1274 р. цей поділ було врешті скасовано і обидві нації об’єдналися в одну спільноту. Існує думка, що раннє зникнення “націй” в англійських університетах свідчить про цілковиту національну єдність, що її Англія зуміла досягти першою серед числа інших європейських королівств. Відповідно до статуту 1360 р. у Празькому університеті налічувалися 4 нації: Богемська, Польська, Баварська та Саксонська. Німці мали чисельну перевагу у всіх націях, окрім Богемської і тому могли диктувати свою волю при вирішенні кадрових та інших питань. Конфлікт між німцями і чехами в університеті досяг свого апогею у 1409 р., коли Вацлав IV (імператор і король Богемії) своїм декретом встановив, що віднині Богемська нація матиме три голоси замість одного, об’єднавши, на додачу, інші німецькі нації у одну Тевтонську та залишивши їй один голос. На знак протесту німецькі викладачі та студенти залишили Прагу і того ж року заснували університет у Лейпцигу [39].

З-поміж багатьох аспектів функціонування студентських “націй” особливий інтерес для нас становлять підстави, за якими студенти зараховувалися до певної нації. Загалом на практиці застосовувалися такі критерії: місце народження, місце проживання, мова. Зарахування до “нації” на підставі місця народження практикувалося у Болонському університеті. Статут університету *Ultramontanorum* у 1306 р. містив припис, згідно з яким у разі сумнівів щодо “національної” належності студента необхідно брати до уваги місце його народження, а не місце його проживання. Проте існувала й інша практика. Наприкінці XVI ст. стосовно німецької “нації” застосовувався принцип спільної мови, згідно з яким до цієї “нації” зараховувалися всі студенти, чиєю рідною мовою була німецька, знову ж таки незалежно від місця їх проживання. Однак найчастіше саме цей останній критерій застосовувався під час розподілу на “нації”. Кожна з 4-х “націй” факультету мистецтв у Парижі мала у своєму складі представників різних земель. Так, до Французької “нації” зараховувалися жителі *Île-de-France*, а також Іспанії, Італії, Греції та Сходу. Назва “нації” визначалася за назвою території, з якої походила більшість студентів у її складі [40]. Цей територіальний критерій застосовувався і у Празькому університеті.

Практика застосування слова “нація” до груп духовництва на церковних соборах, що виникла як імітація університетських націй, вперше з’явилася на 2-му Ліонському соборі (1274 р.). Однак загального (хоча і неформального) визнання вона набула під час собору в Констанці (1414 – 1418 рр.). На соборі в Ліоні папа Григорій X під час перерв між сесіями проводив, за спинами своїх кардиналів, таємні зустрічі з групами архієпископів та абатів, що уявлялися як такі, що належать до різних “націй” [41]. Поділ делегатів на соборі в Констанці теж був зумовлений тактикою політичної боротьби. Скликаний з метою подолання церковного розколу, собор зустрівся з опором Іоанна XXIII, який, маючи за своєю спиною потужне лобі італійського духовенства, не погоджувався з планом мирного врегулювання, головним пунктом якого було негайне зречення престолу усіма трьома папами. Його опір було зрештою зламано шляхом прийняття рішення про голосування “націями”. Це рішення, однак, так ніколи і не було підтвержене яким-небудь офіційним

документом. У такий спосіб було нівельовано кількісну перевагу італійців, які, складаючи майже половину персонального складу собору, були зрівняні в можливостях, наприклад, із англійцями, що мали усього 20 депутатів та 3 єпископи. Делегатів було поділено на 4 нації: Англійську, Німецьку, Французьку та Італійську [42]. Прохання кардиналів визнати їх п'ятою нацією, так само як і вимога Сигізмунда визнати п'ятою нацією угорських прелатів (яких він міг легко контролювати), було відхилене. Згодом п'ятою нацією було визнано іспанців [43]. Ватиканський собор 1869 р. скасував голосування “націями” та відновив традиційний індивідуальний спосіб голосування [44].

Є достатньо прикладів вживання слова “нація” у значенні “еліта”. Людовік XIV наголошував, що лише він наділений владою, яку містить в собі ідея нації, коли говорив: “Нація не утворює плоти Франції, уся цілком вона втілена в особі монарха” [45]. Ту ж саму елітарну концепцію нації мав і Ш. де Монтеск'є, коли говорив, що націю за перших двох династій утворювали сеньйори та єпископи [46]. Ж. де Местр (1753 – 1821 рр.) на питання “Що таке нація?” дає відповідь: “Це суверен і аристократія”. Французький історик А. Алар (1849 – 1928 рр.) вважав, що “націю утворюють освічені і багаті [жителі Франції]” [47]. У середні віки населення Трансільванії було поділене на три привілейовані “нації”: угорців, секеїв та саксонців. Ці “нації” відображали швидше соціальний, аніж етнічний поділ. Непривілейований стан кріпаків складався, здебільшого, із валахів [48]. Коли у 1731 р. у парламенті Трансільванії молодий валахський єпископ І. Міку почав говорити про права “валахської нації”, у відповідь почувлися обурені вигукки знаті: “немає валахської нації, є лише валахський плебс!”. Ця репліка не ставила під сумнів існування валахського народу. Ставилося під сумнів існування валахської аристократії, еліти. Слово “нація” тут служить для позначення вищого стану, на протигагу простому народу, плебсу [49].

Окрім цих “канонічних” із погляду сучасної модерністської ортодоксії значень слова “нація”, історія знала і багато інших, менш відомих та більш екзотичних. Наведемо деякі, найбільш цікаві з них. У середні віки слово застосовувалося до купців, що вели торгівлю у містах [50]. Підрозділи солдатів, що воювали за одного суверена, теж були поділені на “нації” за зразком університетських [51].

Важливим джерелом значень слів є, звичайно, словники, особливо такі, які фіксують значення слів у хронологічній послідовності. Виняткової уваги щодо цього заслуговує Оксфордський словник англійської мови (двадцятитомний). Словник містить багато застарілих і рідкісних значень англійського слова nation, наприклад (рік у дужках означає найдавнішу зафіксовану присутність слова у джерелах):

- ті, хто померли, нації мертвих: the nations of the death (1616 р.);
- населення Землі загалом (1667 р.);
- територіальний підрозділ Мальтійського ордену (1765 р.);
- ірландський клан (1423 р.);
- окремих клас чи категорія людей: nation of scholemen – нація вчителів (1382 р.);
- тваринне царство, світ тварин, вид тварин чи рослин (1382 р.);
- сім'я, родичі (1523 р.);
- місцеve населення міста чи містечка: nacion of the towne (1523 р.);
- велика кількість речей або людей: nation of books (1672 р.);
- народження, вроджена природа чи характер: ewill nacioun (1487 р.) [52].

Досліджуване у строго науковій площині питання історії слова “нація” мабуть не належало б до особливо складних. Історія слова фіксується письмовими джерелами. Можна припустити, що дослідивши доступні джерела, зібравши та систематизувавши значення, в яких це слово вживалося протягом віків, ми б змогли, принаймні в рамках однієї мови, отримати об’єктивну картину його еволюції. Складність полягає у тому, що це питання стало занадто “політизованим”.

Історія слова “нація” стала знаряддям боротьби між модерністами та переніалістами. Візитною карткою перших є обов’язкова фіксація того факту, що у середньовіччі це слово позначало всього-лише групу студентів в університетах, тобто не мало нічого спільного з його сучасним значенням. Переніалісти часто “кидаються” в іншу крайність, трактуючи кожен факт присутності слова “нація” в середньовічних хроніках майже як доказ існування націй в той період. Однак критика модерністської парадигми багато в чому справедлива. “Немає підстав для погляду, поширеного серед дослідників сучасного націоналізму, – зазначає з цього приводу британський медієвіст С. Рейнолдс, – що слово “нація” рідко вживалося у середні віки крім випадків, коли воно описувало нації, на які були поділені середньовічні студенти. Воно використовувалося значно ширше, ніж у такому значенні і часто як синонім слова *gens*” [53].

Набагато категоричніший у висновках англійський дослідник А. Гастінгс. “Є безліч свідчень, – стверджує А. Гастінгс, – що *patio* регулярно використовувалося в середні віки у значенні народу, що відрізняється “мовою, законами, звичками, способами судочинства і традиціями” – використовуючи вислів норманського єпископа Бернара, коли він описував Римському Папі валлійців як націю у 1140 році”. На основі досліджень англійських джерел, зокрема англійських перекладів Біблії: Д. Вікліфа (1382 р.), так званої Женевської Біблії (1560 р.) та Біблії Короля Джеймса (1611 р., офіційний англійський переклад протягом 300 років) А. Гастінгс стверджує, що “існувала дивовижно стійка тяглість у використанні слова “нація” в англійській мові протягом шести століть, що його значення вже у XIV ст. стосувалося певної мовної групи”. Окрім того, не треба забувати про латинський переклад Біблії – Вульгату, який використовувався католицькою церквою понад тисячу років. Тисячі вірних читали Біблію і їм траплялося там слово “нація”. Навіть якщо воно і вживалося там у специфічному античному значенні, асоціація з численними народами, кожен із яких має свою назву, є очевидною і безсумнівною. А. Гастінгс називає абсурдом намагання визнавати лише одне з його значень – те, що стосувалося груп студентів в університетах. Висновок, який робить автор, полягає у тому, що і слово, і концепція існували в англійській мовній, релігійній і культурній практиці від пізнього середньовіччя, хоча їх вплив став інтенсивніший після Реформації [54].

Критика А. Гастінгса є, на нашу думку, цілком слушною. Однак, з іншого боку, факт вживання слова “нація” для позначення еліти, тобто у значенні, цілком протилежному до первісного античного слововживання, теж потребує пояснення. Двоетапна (університети – церковні собори) семантична трансформація, якою модерністи пояснюють таку зміну – це швидше гіпотеза, ніж чітко встановлений факт. Однак ця гіпотеза принаймні зв’язує у логічний ланцюг дві цілком протилежні концепції нації: “варварську” концепцію часів Цицерона (нація – це дикі племена і народи) та “елітарну” концепцію часів Ж. де Местра (нація – це суверен і

аристократія). Чи можна пояснити виникнення “елітарної” концепції нації поза функціонуванням цього слова в середньовічних університетах та на церковних соборах? Чи є інші містки між Цицероном та де Ж. де Местром, окрім цих середньовічних інституцій? Це питання, на нашу думку, потребує подальшого вивчення.

У підсумку можемо констатувати, що слово “нація” набуло свого сучасного значення, пройшовши довгий і складний шлях еволюції. Первісне значення слова містило чітку ідею кровної спорідненості, однак з часом почали переважати територіально-політичні компоненти. Завдяки такій трансформації воно набуло свого сучасного значення. Водночас треба обережно ставитися до поширеного на сьогодні в певних колах дослідників розуміння нації як суто політичної спільноти, позбавленої будь-якого етнокультурного виміру. Навіть якщо сучасну націю і не можна розглядати як спільноту людей, пов’язаних тільки спільним походженням (реальним, а не уявним), то в будь-якому разі її можна розглядати як спільноту, що поділяє спільну історію, культуру, традиції, цінності, а також володіє потенціалом (реалізованим або ні) державотворення.

Державна політика у сфері національного будівництва, аби бути ефективною, повинна враховувати етнокультурний вимір національної ідентичності і сучасних націй, роблячи, водночас, головний акцент на формуванні державницького патріотизму.

Література

1. Kohn H. Nationalism: Its Meaning and History [Text] / H. Kohn. — Florida : Kreiger Publishing Company, 1982. — P. 16.
2. Greenfeld L. Types of European nationalism / L. Greenfeld ; Hutchinson J. and Smith A. (eds.) // Nationalism [Text]. — N.-Y. : Oxford University Press, 1994. — P. 167.
3. Сміт Е. Націоналізм: теорія, ідеологія, історія [Текст] / Е. Сміт. — К. : К.І.С., 2006. — 170 с.
4. Латинско-русский словарь / [сост. : И. Х. Дворецкий, Д. Н. Корольков ; под общ. ред. С. И. Соболевского]. — М. : [б. в.], 1949. — С. 574.
5. Merriam-Webster Collegiate Dictionary [Text]. — 11-th edition. — Springfield : Merriam-Webster Inc., 2003. — P. 660.
6. An Etymological Dictionary of the Proto-Indo-European Language (A Revised Edition of Julius Pokorny’s Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch) [Electronic resource] // Access mode : <http://dnghu.org/en/Indo-European%20etymological%20dictionary>.
7. Zernatto G. Nation: The History of a Word / Guido Zernatto // Review of Politics [Text]. — 1944. — № 3. — Vol. 6. — С. 351—366.
8. Connor W. Ethnonationalism: the Quest for Understanding [Text] / W. Connor. — New Jersey : Princeton University Press, 1994. — P. 94.
9. Zernatto G. Nation: The History of a Word... — P. 352.
10. Cicero. Ad Quintum fratrem [Electronic resource] // Access mode : <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/fratrem1.shtml#1>.
11. Cicero. De imperio Cn. Pompei ad quirites [Electronic resource] // Access mode : <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/imp.shtml#31>.
12. Cicero. Pro Murena. [Electronic resource] // Access mode : <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/murena.shtml#31>.
13. Sallust. Crispus Bellum Catilinae [Electronic resource] // Access mode : <http://www.thelatinlibrary.com/sall.1.html#10>.

14. Hieronymus. Ad Geruchiam [Electronic resource] // Access mode : <http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf206.v.CXXIII.html>.
15. Cicero. In M. Antonium Oratio Philippica sexta [Electronic resource] // Access mode : <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/phil6.shtml#19>.
16. Cicero. In M. Antonium Oratio Philippica decima [Electronic resource] // Access mode : <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/phil10.shtml#20>.
17. Cicero. De Oratore [Electronic resource] // Access mode : <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/oratore2.shtml#18>.
18. Juvenalis. Saturae [Electronic resource] // Access mode : <http://www.thelatinlibrary.com/juvenal/3.shtml>.
19. Zernatto G. Nation: The History of a Word... — P. 351—366.
20. Cicero. Pro Sestio [Electronic resource] // Access mode : <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/sestio.shtml#44>.
21. Cicero. Pro Murena. [Electronic resource] // Access mode : <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/murena.shtml#69>.
22. Cicero. De natura deorum [Electronic resource] // Access mode : <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/nd2.shtml#74>.
23. Phaedrus. Fabulae Aesopiae [Electronic resource] // Access mode : <http://www.thelatinlibrary.com/phaedr2.html>.
24. Plautus. Rudens [Electronic resource] // Access mode : <http://www.thelatinlibrary.com/plautus/rudens.shtml>.
25. Касьянов Г. Теорії націй і націоналізму [Текст] / Г. Касьянов. — К. : Либідь, 1999. — С. 31.
26. Tacitus. Annales [Electronic resource] // Access mode : <http://www.thelatinlibrary.com/tacitus/tac.ann11.shtml#18>.
27. Nepos. Datames [Electronic resource] // Access mode : <http://www.thelatinlibrary.com/nepos/nepos.dat.shtml>.
28. Natio: Lewis C., Short C. A Latin Dictionary, 1879 [Electronic resource] // Access mode : <http://www.lib.uchicago.edu/efts/PERSEUS/Reference/lewisandshort.html>.
29. Plinius. Historia naturalis [Electronic resource] // Access mode : http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Pliny_the_Elder/21*.html.
30. Hertz F. Nationality in History and Politics [Text] / F. Hertz. — N.-Y. : Oxford University Press, 1944. — 417 p.
31. Cicero. De natura deorum...
32. Arnobius The Elder [Електронний ресурс] : Encyclopedia Britannica 2009. Ultimate Edition / Encyclopedia Britannica, 2009. — 1 електрон. опт диск (DVD-ROM): кольор.; 12 см. — Систем. вимоги : Pentium III; 512 Mb RAM; DVD-ROM Windows XP з SP2 або Vista.
33. Zernatto G. Nation: The History of a Word... — P. 353.
34. Ibid. — P. 353 — 366.
35. Greenfeld L. Types of European nationalism... — P. 167.
36. Greenfeld L. Nationalism and Modernity / Liah Greenfeld // Social Research [Text]. — 1996. — Vol. 63. — Issue 1. — С. 3—38.
37. Greenfeld L. Types of European nationalism... — P. 168.
38. Kibre P. The Nations in the Mediaeval Universities [Text] / P. Kibre. — Cambridge : Mediaeval Academy of America, 1948. — P. 3—14.
39. Ibid. — P. 160—172.
40. Ibid. — P. 4—18.

41. Loomis L. Nationality at the Council of Constance: An Anglo-French Dispute / Louise R. Loomis // The American Historical Review [Text]. — 1939. — Vol. 44. — № 3. — Apr. — P. 510.

42. Council of Constance. Catholic Encyclopedia [Electronic resource] // Access mode : http://www.catholicity.com/encyclopedia/c/constance,council_of.html.

43. Kohn H. The Idea of Nationalism: A Study of Its Origins and Background [Text] / H. Kohn. — N.-Y. : The Macmillan Company, 1967. — P. 108.

44. General Councils. Catholic Encyclopedia [Electronic resource] // Access mode : <http://www.catholicity.com/encyclopedia/c/councils,general.html>.

45. Hertz F. Nationality in History and Politics... — P. 314.

46. Kedourie E. Nationalism [Text] / E. Kedourie. — N.-Y. : [s. n.], 1961. — P. 14.

47. Zernatto G. Nation: The History of a Word... — P. 363.

48. The Columbia Encyclopedia [Text]. — Columbia : Columbia University Press, 1993. — P. 2777.

49. Zernatto G. Nation: The History of a Word... — P. 362, 363.

50. Loomis L. Nationality at the Council of Constance... — P. 509.

51. James P. Nation Formaiton. Towards a Theory of Abstract Community [Text] / P. James. — London : [s. n.], 1996. — P. 9.

52. Nation. n.1. Oxford English Dictionary [Electronic resource] // Access mode : <http://www.oed.com>.

53. Reynolds S. Kingdoms and Communities in Western Europe, 900-1300 [Text] / S. Reynolds. — Oxford : [s. n.], 1997. — P. 256.

54. Hastings A. The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism [Text] / A. Hastings. — Cambridge : [s. n.], 2006. — P. 17, 18.

V. Kupchanko

“NATION”: THE HISTORY OF MEANINGS

The article examines evolution of the word “nation” from antiquity to the modern time. This question is considered in the context of contestation between the two rival paradigms: modernism and perennialism. While modernists insist that the word “nation” acquired its contemporary meaning only in the modern era, perennialists try to prove that this word has been used in its present-day meaning since the Middle Ages.

Key words: modernism, perennialism, nation, antiquity, Middle Ages.